

Preservació, reassignificació i transmissió del patrimoni immaterial valencià a través de la cercavila dels fanalets de Castelló de Rugat

[Preservation, Re-signification, and Transmission of Valencian Intangible Cultural Heritage through the Cercavila dels Fanalets of Castelló de Rugat]

C. MONTIEL SEGUÍ BALAGUER

Universitat de València

carmen.segui@uv.es // ORCID: 0000-0002-6263-272X

RESUM: La cercavila dels fanalets de Castelló de Rugat representa una manifestació cultural tradicional inscrita en el patrimoni festiu mediterrani. Aquesta pràctica, celebrada actualment en les festes d'agost, gira entorn d'un fanalet artesanal elaborat amb un meló d'Alger que il·lumina l'itinerari, en una cercavila acompanyada per la banda de música, i que, a més, compta amb una pròpia cançó tradicional. L'objectiu d'aquest estudi és promoure la seua protecció patrimonial mitjançant la sol·licitud per a la seua declaració com a Bé Immaterial de Rellevància Local, atesa la seua importància històrica, social i cultural, així com l'acció participativa comunitària per a preservar la seua memòria.

PARAULES CLAU: cercavila dels fanalets; Castelló de Rugat; Patrimoni Immaterial valencià; cançó tradicional valenciana

ABSTRACT: The Cercavila dels Fanalets of Castelló de Rugat represents a traditional cultural manifestation embedded within the Mediterranean festive heritage. This tradition, currently celebrated during the August festivities, centres on a handcrafted lantern made from a watermelon, which illuminates the route during a procession accompanied by the town band and is further distinguished by its own traditional song. The aim of this study is to promote its heritage protection by seeking its designation as a Local Intangible Asset of Cultural Significance, in recognition of its historical, social, and cultural significance, as well as the community's participatory efforts to preserve its collective memory.

KEYWORDS: Cercavila dels Fanalets; Castelló de Rugat; Valencian Intangible Heritage; Valencian Traditional Song

Recepció: 31/01/2026. Acceptació: 08/02/2026. Publicació: 01/09/2026

Castelló de Rugat. Tradició i patrimoni d'un poble

En el marc geogràfic de la comarca valenciana de la Vall d'Albaida, de l'àrab *al-Baydâ*, «la blanca», concretament en el seu flanc oriental, se situa el poble de Castelló de Rugat, a l'empara septentrional de la serra del Benicadell,¹ destacat punt tel·lúric que articula el relleu i defineix la morfologia del territori circumdant. Amb una població de 2.345 habitants (INE 2025), el terme municipal abasta aproximadament 2.000 hectàrees, la gran majoria de les quals estan destinades al conreu. Les activitats econòmiques dels seus habitants han evolucionat al llarg de la seua història, des d'un sector primari de base agrària, extractiva i manufacturera, a un sector secundari fonamentat en la indústria i la construcció, fins a arribar a l'actualitat, basada en una economia terciària de serveis.

Al llarg de la seua història, el poble de Castelló de Rugat remet a un rellevant i fructífer passat manufacturer gerrer, desenvolupat des d'època islàmica com a treball de subsistència de la societat rural. En època feudal i amb l'auge del comerç, el poble passà a anomenar-se Castelló dels Bellvís, atesa la seua pertinença aquesta nissaga senyorial. Pel que fa a l'etimologia inicial del nom del poble, «Castelló»² fa referència al seu origen fortificat, situat en la

-
1. El *Cantar del Mío Cid* atesta la conquesta pel Cid de la forta penya Cadiella, el Benicadell, lloc estratègic de control de camins on el Conqueridor construirà el castell de la Carbonera. (Gómez Bayarri, 2008). «—¡Merced, señor Alfonso, por amor del Criador! Besávavos las manos mio Cid lidiador, los pies e las manos, como a tan buen señor, que bayades merced, sí vos vala el Criador. Echástesle de tierra, non ha la vuestra amor; maguer en tierra aiena, él bien faze lo so: ganada á a Xérica e a Onda por nombre, priso a Almenar e a Murviedro, que es miyor, así fizo Cebolla e adelant Castejón e Peña Cadiella, que es una Peña fuert; con aquestas todas de Valencia es señor». *Cantar del Mío Cid* (81-82). La Peña Cadiella i la seua relació amb Castelló de Rugat ha estat estudiada per: ORDÍÑANA I BATALLER, A. (1999): «La conquesta cristiana: mites, llegendes i realitats», en AGULLÓ DÍAZ, M^a DEL CARMEN (coord.). *Castelló de Rugat memoria d'un poble*. Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, pp. 101-113.
2. Sobre aquesta qüestió, vegeu SOLER, A. (2009): *Castelló, refugi dels Borja. Història de Castelló de Rugat del segle XI al XVII* (en bibliografia final): «I és que els moros d'ací pronunciaven africanades les 's'. Per exemple, havien transformat **Sètaba* en *Xàtiba* i **Saxona* en *Xixona*. De la mateixa manera, ja no pronunciaven [kastel·lióne], amb 's' sonora, com els seus avantpassats els romans, sinó [qaxtellón], amb 'x' i 'll', amb la *gâf* (k gutural) pròpia de l'àrab, i amb una pèrdua de la -e final, producte així mateix de l'arabització lingüística del topònim. Quan en el segle XIII arribaren ací els primers colons aragonesos i catalans, acompanyant el rei Jaume I, oïren dir [qaxtellón] als moros, però començaren a dir [kastelló], per ser-los més familiar la pronúncia» (pp. 21 i 24).

emblemàtica ermita que presideix el nucli poblacional, constituït aleshores pel conjunt de cases del poble primitiu. El pioner en l'estudi històric del municipi, Enrique Pastor Alberola, afirma en relació amb això el següent:

[...] influyó también en las tierras aledañas como partida del 'Castellet', si no nos fuera dado a pensar que igualmente pudo intervenir en esta denominación algún otro motivo, hoy ignorado, porque muchos son los pueblos situados al amparo de un castillo sin que hayan recibido el nombre por influjo de él. (Pastor Alberola 1973: 12)

No obstant això, les restes arqueològiques trobades remunten més enllà la gènesi de Castelló de Rugat a una cronologia primigènia. Segons argumenta Pastor Alberola (1973) abans dels musulmans fou el poblament iber el que s'assentà al Tossal de l'Ermita o de Sant Antoni.³ Aquest emplaçament aprofitava la posició estratègica de control que proporcionava l'elevació del cim: «Amb anterioritat al Castell hi hagué un poblat ibèric, orientat cap a l'aiguavessant meridional» (Soler 2009: 23). Encara així, com assenyala l'historiador: «Ells, els musulmans dels temps d'al-Àndalus (segles VIII al XVII) són, en efecte, els fundadors de l'actual Castelló i de la majoria dels pobles de la Vall d'Albaida» (Soler, 2009: 16).

L'empremta musulmana en les terres castelloneres resplendeix amb immobles patrimonials de gran valor, entre els quals cal destacar la mesquita conservada en el nucli històric, prop del Palau. Cal remarcar, tal com assenyala Balaguer Navarro (1998 i 1999), que la mesquita de Castelló de Rugat presenta una gran modernitat en les seues voltes de rajola, que facilitaven una construcció ràpida i l'abaratiment dels costos, ambdós aspectes desitjats pel duc de Gandia, senyor feudal en aquells temps durant el pas dels agermanats. D'aquesta manera, la historiadora afirma en el seu estudi: «la importància d'este edifici, que es va intentar restaurar i dignificar ràpidament, després del pas de

3. Aquests aspectes han estat estudiats per diversos investigadors com: Pastor Alberola (1972 i 1973), Joan Camarena (1999) o Josep Pérez Negre (1999a; 1999b; 2000 i 2007).

les tropes agermanades, i ignorant el duc de Gandia el destí final que esperava al poble morisc en 1609» (p. 54).⁴

La denominació del poble com a Castelló de Rugat, segons Pastor Alberola, és emprada pel Conqueridor el 5 de setembre de 1223 i «‘Castilionis de Rugat’ vuelve a designársele, en 1285, en las órdenes que el Rey envía a don Fernando de Oblitis» (Pastor Alberola 1973: 12). De la família Bellví depen- dran tots els pobles annexionats als castells de Rugat i de la Carbonera, fins que amb Joan Bellví Llansol es consolide la Baronia de Castelló (Ordiñana i Bataller 1997: 107).⁵

Sota el domini dels ducs de Gandia, la indústria gerrera passarà a estar millor documentada i assolirà el seu màxim esplendor: «El sector punter de l'economia medieval de Castelló de Rugat (i també de Rafalgeps, l'actual Ràfol) era la gerreria, la producció de centenars de gerres cada any, que es comercialitzaven en un radi de 100 km al voltant del poble: fins a Oriola, almenys» (Soler 2009: 80). A causa d'aquesta dependència ducal, el poble passarà a ser conegut com a Castelló del Duc. En aquest sentit, la nora del papa Alexandre VI i cosina de Ferran el Catòlic, la duquessa regent Maria Enríquez, va comprar i governar el ducat de Gandia, mentre exercia la tutela, ja vídua, del seu fill Joan II de Borja i Enríquez:

El 1499, María Enríquez i de Luna, viuda de Joan de Borja, II duc de Gandia, formalitzava la compra de la baronia de Castelló a Francesc Aguiló-Romeu. L'adquisició dels llocs de Castelló, Aiello, el Rafalet, la vila de la Pobla i del Castell de Rugat per la nora del ja proclamat sant pare Alexandre VI suposava la incorporació del feu als estats borgians i responia a l'estratègia territorial que pretenia vertebrar uns amplis dominis al voltant de Gandia. (Ordiñana i Bataller 2022: 63)

4. L'estudi complet de la mesquita es troba a BALAGUER NAVARRO, M. (1998 i 1999). Vegeu bibliografia final.

5. «La donació de Rugat i Carbonera a En Bernat de Bellví, fou el resultat de l'ajuda donada a Pere II i I de València contra els supervivents que havien seguit a Al-Azraq, establint el quarter a Montesa, guanyant finalmente amd dificultat» (Ordiñana i Bataller 1999: 107).

L'adquisició de Castelló i d'una part significativa de la Vall d'Albaida no va ser, tanmateix, un simple anhel papal ni una peça més per a completar un conjunt de territoris. Es va tractar d'una inversió estratègica de gran importància, orientada a reforçar l'autonomia alimentària i econòmica del ducat de Gandia (Soler 2009: 88).

Les gerrerries i teuleries tornaran a assolir la seua màxima esplendor amb l'aparició de les noves normatives estatals higienistes inspirades per la Revolució Industrial, que transformaran l'urbanisme de les ciutats i del poble en la lluita contra les epidèmies que delmaven les poblacions. Les noves lleis obligaran a construir clavegueram, uns per a conduir les aigües potables i altres per a eliminar les fecals. A més, es canalitzaran fonts, jardins, indústries i habitatges. Per a tot això, es necessitaran grans quantitats de tubs de ceràmica que abastiran les gerrerries, alhora que augmentarà l'exportació de gerres a Amèrica durant el segle XIX i a començaments del XX. De la indústria manufacturera es passarà a la fàbrica; el poble serà conegut com a Castelló de les Gerres i la família que les treballava com *els Gerrers* (Balaguer Navarro 2008).⁶

El procés d'industrialització entrarà al poble modificant el seu urbanisme medieval i ampliant el seu perímetre per adaptar-lo a les noves necessitats socials. Castelló canvià novament el seu nom l'any 1916 i passà a denominar-se «Castellón de Rugat».⁷ Durant els anys cinquanta del segle XX és un poble pròsper, focus d'atracció i de serveis de les poblacions d'aquesta part de la Vall d'Albaida. L'any 1985 adopta definitivament el nom de Castelló de Rugat.⁸ En l'actualitat, la seua economia es basa principalment en els serveis i en indústries dependents i relacionades amb el cultiu de les fruites.

6. Tots els aspectes en relació amb el procés d'industrialització en: BALAGUER NAVARRO, M. (2008): «Arquitectura industrial en Castelló de Rugat. Patrimonio cultural de un pueblo», en TEROL I REIG, VICENT I CASANOVA EMILI (eds.); MESTRE, ANTONIO (dir.), *II Congrés d'estudis de la Vall d'Albaida*. Vol 1. València, Estudis comarcals 2, Institució Alfons el Magnànim, pp. 157-190. Per a aspectes més concrets del segle XIX: BALAGUER NAVARRO, M. (1999b): «Castelló del Duc (1842-1844)», *Festes d'agost 1999*, València, Ajuntament de Castelló de Rugat, pp. 24-25.

7. *Gaceta de Madrid*, 2 de juliol de 1916, on per Reial decret es denominà al poble Castellón de Rugat.

8. Decret 10/1985, de 14 de febrer, del Consell de la Generalitat Valenciana, pel qual s'aprova la denominació del municipi com a Castelló de Rugat.

La festa a Castelló de Rugat com a escenari comú d'afirmació col·lectiva

La pràctica festiva de Castelló de Rugat es configura com un dispositiu social que organitza la unió dels membres de la comunitat en un marc temporal i espacial cíclic concret. El desenvolupament de la festa es troba generalment associat a processos rituals històrics, socials i culturals, originats tant en el context local com en tradicions procedents d'altres territoris. La festa actua com un mecanisme de convergència comunitària, escenari comú d'afirmació col·lectiva del poble, alhora que contribueix a la preservació intergeneracional de la tradició i de la memòria dels seus habitants. La reiteració social del procés festiu al llarg del temps possibilita la transformació de la tradició en objecte patrimonial, entès com un bé comú dotat de significat col·lectiu i portador de la memòria viva de la comunitat, que perdura com a herència cultural transmesa de generació en generació. En aquest sentit, segons afirma Enric Olivares Torres:

La identitat d'un poble es defineix culturalment mitjançant diferents aspectes originats al llarg del temps: una llengua, un territori, uns símbols, una història compartida..., però també a partir d'una sèrie de relacions socials, de rituals i de cerimònies col·lectives que han donat peu a determinats comportaments festius. Les festes són moments en què les creences es visten de celebració. Aquestes manifestacions les podem entendre com un conjunt d'actes organitzats per al gaudi d'una col·lectivitat, el motiu principal de les quals és commemorar, habitualment de manera anual i en unes dates determinades, un fet de caràcter religiós o aconfessional. D'elles es desprén tot un seguit de valors i creences. (Olivares Torres 2024: 15)

La festa suposa una ruptura significativa amb la rutina diària, que possibilita un temps diferenciat de l'ordinari. Aquesta suspensió de l'ordre habitual disposa de manera diferent l'estructuració social existent i la reconfigura momentàniament. Per tant, la festa esdevé una eina per a la comunicació, l'intercanvi i l'apropament social, que propicia interaccions entre diferents actors socials que no necessàriament es relacionen en la quotidianitat. Així, l'experiència festiva reforça la unitat comunitària, fins i tot en contextos de diversitat social o cultural,

i generaria un model nou d'identitat compartida. Aquesta idea de com la festa constitueix un espai d'intercanvi social que afavoreix la cohesió i l'enfortiment de vincles entre persones de diferents generacions i estatus socials va ser posada explícitament de manifest per Joan Manuel Serrat en la seua cançó *Festa*.⁹

Hoy el noble y el villano, el prohombre y el gusano bailan y se dan la mano sin importarles la facha. Juntos los encuentra el sol a la sombra de un farol, empapados en alcohol magreando a una muchacha. Y con la resaca a cuestas, vuelve el pobre a su pobreza, vuelve el rico a su riqueza y el señor cura a sus misas. Se despertó el bien y el mal, la zorra pobre al portal, la zorra rica al rosal y el avaro a sus divisas. Se acabó, el sol nos dice que llegó el final, por una noche se olvidó que cada uno es cada cual. Vamos bajando la cuesta, que arriba en mi calle se acabó la fiesta. (Serrat 1970)

L'afirmació col·lectiva es construeix a partir de la participació, ja siga activa o observant, ja que tots els membres d'una comunitat formen part de l'esdeveniment i col·laboren en el seu desenvolupament: aquells que actuen impulsen la seua perpetuació, igual que els que observen contribueixen a la seua legitimació. D'aquesta manera, es crea un marc comú d'identificació, pertinença i validació sobre una població que construeix la festa per a compartir-la i ser significada socialment. Aquest reconeixement serveix com a mode de protecció i conservació patrimonial, ja que es ressalta el valor festiu com a identitari propi. De fet, i segons assenyala en el seu preàmbul la Llei 4/1998, de 11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià, la col·laboració de la societat és imprescindible com a part activa de la conservació i la difusió del patrimoni.¹⁰

Castelló de Rugat celebra la seua festa patronal els dies sis, set i huit de desembre en honor a la Mare de Déu del Remei, en commemoració del miracle atribuït a la patrona davant les humiliacions i maltractaments que un marit produïa

9. El cantautor Joan Manuel Serrat ha estat guardonat amb el Premi Princesa d'Astúries de les Arts 2024.

10. Llei 4/1998, d'11 de juny, del Patrimoni Cultural Valencià, publicada en el Diari Oficial de la Generalitat Valenciana núm. 3267 (18 de juny de 1998); Butlletí Oficial de l'Estat núm. 174 (22 de juliol de 1998), última modificació el 29 de desembre de 2025.

a la seua dona. A l'església parroquial, que dedica el seu altar major al tipus iconogràfic de l'Assumpció, que dona titularitat al temple actualment des del patronatge dels ducs de Gandia,¹¹ es venera una imatge de Maria al retaule de fusta neobarroc situat al creuer, al costat de l'Evangeli, reconeguda pel poble com la Mare de Déu del Remei.¹² Aquesta imatge es descobreix per a la inauguració de les festes d'hivern el cinc de desembre. Concretament, la formulació artística de la Mare de Déu del Remei mostra el tipus iconogràfic conceptual de la *Tota pulchra* en defensa de la virginitat de Maria.¹³ Aquesta imatge té una gran influència de Joan de Joanes. La Verge, sobre lluna creixent i amb les dotze estrelles com a aureola (Ap 12,1), és coronada pel Pare i pel Fill. Als dos costats, Maria es representa envoltada dels símbols marians procedents de les lletanies o oracions medievals, el seu origen es troba al *Càntic dels Càntics* i diversos textos de l'Antic Testament (Esteban Lorente 2002: 212). Els símbols associats a Maria apareixen en l'exegesi dels Pares de l'Església i es prolonguen en la literatura medieval mitjançant obres com litúrgies, himnes i oracions (López Calderón 2023: 69).¹⁴

11. Sobre l'església parroquial de Castelló de Rugat i la visualitat artística mariana ubicada en aquesta: «Capítol V: Vida religiosa. I – Iglesia parroquial; II – Nuestra señora del Remedio. Patrona de Castellón», en: PASTOR ALBEROLA 1973: 101-110. «Edificis singulars», en: BALAGUER NAVARRO 1999a: 55-65; «Llançar ascles per les parets dels temples. Debat entre els distints creadors de les art», *Festes d'agost 1998*, Valencia, Ajuntament de Castelló de Rugat, en BALAGUER NAVARRO 1998b: 30-31; «Trobada de la primera manifestació iconogràfica de la Mare de Déu de l'Assumpció pertanyent a la Parròquia de Castelló de Rugat» (2001): *Festes d'agost 2001*, Valencia, Ajuntament de Castelló de Rugat, en BALAGUER NAVARRO 2001: 19-21.

12. Una altra imatge rellevant de Maria troba a la fornícula de la façana d'accés al temple, que substitueix l'original. Aquesta fou realitzada pel reconegut escultor valencià, natural de Castelló de Rugat, Evarist Navarro Segura (1959-2014). L'escultura mostra Maria amb vestit ondulant, portant entre les mans el colom com a símbol de la puresa o de l'Esperit Sant.

13. «*Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te*» (Ct 4,7).

14. Els símbols marians que es representen al retaule de la Mare de Déu del Remei de Castelló de Rugat són, com és habitual, propis del tipus iconogràfic de la *Tota pulchra*: Sol – *Electa ut sol* (Ct 6,9); Lluna – *Pulchra ut luna* (Ct 6,9); Estrella – *Stella maris* (Himne litúrgic); Porta – *Porta coeli* (Gn 27,17); Cedre – *Cedrus exaltata* (Si 24,17); Rosal – *Plantatio rosae* (Ecl 24,18); Pou – *Puteus aquarum viventium* (Ct 4,15); Lliri – *Sicut lilium inter spinas* (Ct 2,2); Font – *Fons ortorum* (Ct 4,15); Ciutat – *Civitas Dei* (Sal 86,3); Torre – *Turris Davis cum propugnaculis* (Ct 4,4); Palmera – *Quasi palma exaltata sum in Cades* (Si 24,17-18). La visualitat del misteri immaculista ha estat àmpliament estudiada per Doménech García 2013 (vegeu bibliografia final). L'estudi dels tipus iconogràfics de la tradició cristiana està sent portat a terme per la col·lecció de nom homònim dirigida per Rafael García Mahiques a l'Editorial Encuentro: <https://edicionesencuentro.com/coleccion/los-tipos-iconograficos-de-la-tradicion-cristiana/>

Procedent d'hemeroteca històrica, un diari de 1880 conserva la publicació de la notícia de les festes d'hivern a Castelló de Rugat:

Según nos dicen de Castellón de Rugat (valle de Albaida). El domingo, lunes y martes próximos, se celebrarán en dicho pueblo las grandes fiestas que todos los años tienen lugar en honor a la Virgen de los Remedios. El presente año, a causa de haberse visto libre aquella zona del asolador pedrisco, serán dichas funciones más brillantes [...] (p. 3).¹⁵

La despertà de les festes d'hivern s'inicia a les portes de l'església a través de la cercavila de la banda musical del municipi, coneguda com a Unió Musical Benicadell. Aquesta acompanya els festers i les festeres en els diferents trasllats. Al matí, els condueix amb gran alegria fins a l'església parroquial, i a la vesprada, amb gran solemnitat, els segueix darrere de les imatges de devoció en processó pels carrers: la de la Verge per a les festeres majors; així mateix, el dia set, la de la processó del Crist de la Fe, amb els quints que compleixen seixanta anys; i, el dia huit, la Immaculada Concepció amb les fadrines que compleixen diuit anys.

Unes altres dues festes són la de Sant Antoni Abat o del porquet i la de les cassoles, ambdues celebrades a l'ermita. La commemoració en honor a Sant Antoni Abat se celebra al gener, amb la tradicional pujada a l'ermita sota l'advocació de Sant Antoni Abat i Santa Bàrbara. Allí se celebra la missa tradicional en lloança al sant, la benedicció dels animals i del pa, el Porrat, i la rifa del porquet, que actualment ha estat substituïda per un lot d'aliments. També es fa la tradicional foguera associada a les festes de Sant Antoni a la plaça de la Constitució. La festa de les cassoles, declarada d'interés turístic local de la Comunitat Valenciana, se celebra el dia dos de novembre, festivitat de Santa Teresa, en commemoració de la mestra Teresa Estruch.

15. Anònim. (1880 desembre 4): «Sección noticias», *La Unión Católica: diario religioso-político*, año IV, Núm. 1075.

Castelló de Rugat celebra el cap de setmana posterior a la festivitat de l'Assumpció de Maria, el 15 d'agost, les festes en honor a Sant Roc. Aquestes festes destaquen per la participació del poble en els diferents actes representatius d'arrelament tradicional, però també al costat d'alguns de creació contemporània sorgits de noves pràctiques que acaben convivint amb el repertori comú. Tots constitueixen una manifestació d'expressió col·lectiva identitària. En aquest sentit, Gil-Manuel Hernández diu: «La cultura festiva inclou, així mateix, elements històrics, artístics i etnològics reconeguts com a patrimoni cultural, i també elements vius, innovadors i creatius emanats del mateix dinamisme cultural de la contemporaneïtat» (Hernández i Martí 2023: 22).

Els actes festius de Castelló de Rugat en les festes d'agost, actualment, poden classificar-se segons les seues diferents tipologies en:

1. Actes institucionals que donen començament a les celebracions a través del pregó, la presentació dels festers i les festeres, així com les cerimònies religioses a l'església parroquial.
2. Actes històricocommemoratius, com els relacionats amb la tradicional festa de moros i cristians, és a dir, l'entrada de moros i cristians o l'ambaixada de moros i cristians. La Nit de l'Olla serveix com a punt de trobada per a la inauguració de les festes i la seua presentació en cada comparsa.
3. Actes musicals, en què l'art del so és el principal protagonista, i també de les arts escèniques. Destaquen l'entrada de bandes, el concert extraordinari de la Unió Musical Benicadell, l'actuació de l'agrupació coral, les revetlles nocturnes i, també, les actuacions del grup teatral *Ituperquèno?*
4. Actes de participació lúdicosocial. Són essencials per a l'expressió de la festa les activitats enfocades a l'oci comunitari, que impliquen la major part de la població de Castelló de Rugat i també oriünds d'altres poblacions. És representativa, per exemple, la cavalcada de carrosses i disfresses, així com la *remullà* a la bassa de la Font major del poble.

5. Actes esportius. Impulsen l'activitat física i esportiva, competitiva o no. Destaquen el raspall al trinquet municipal, la competició d'escacs del Club d'Escacs l'Enroc, la maratón de natació i el triatló.
6. Actes gastronòmics. En aquestes activitats, la gastronomia és un nexa o eina d'unió entre la comunitat. Castelló de Rugat celebra la seua festa de les paelles a la Font major del poble l'última nit de les festes. A la Nit de l'Olla també es fa un dinar cuinat en olla perquè cada comparsa el gaudisca comunitàriament.
7. Actes tradicionals i de perfil etnogràfic, en els quals s'insereixen les manifestacions relacionades amb la tradició local, la memòria col·lectiva i les pràctiques culturals heretades. Aquestes són, per exemple, les processons, l'adornament dels carrers del poble i la cercavila dels fanalets.

Funció sociocultural de la música per a la identitat del poble

Pastor Alberola, en el seu «Apéndice musical y poético», deixava mostra d'algunes cançons transcrits que formaven part del repertori tradicional interpretat a Castelló de Rugat, d'acord amb les temàtiques.¹⁶ Aquestes obres són: *Gozos a la Santísima Virgen del Remedio*; *Himno a la Santísima Virgen del Remedio*; *Rosari dels fadrins*; *Rosari de les fadrines*; *Aguinaldo y navideñas*; *Despertà*; *Pasión*; *La pastora*; *De cuna*; i, *De juegos infantiles*.

El Grup de Danses l'Ofra ha oferit un recorregut per la música tradicional, en sintonia amb els pobles veïns de la Vall d'Albaida, a través del folklore popular al ritme de la dolçaina i el tabalet, sons que han acompanyat el poble en moments determinats. El mateix Grup l'Ofra continua desenvolupant una gran tasca de recuperació i preservació de la memòria patrimonial de la música i la dansa del poble, fins i tot en l'àmbit de la indumentària, especialment a

16. Com indica Pastor Alberola (1973: 308), les transcripcions foren realitzades per María Teresa Oller i Enrique Belenguer Estela.

partir de la XIV Festa de la Dansa de la Vall d'Albaida. Segons assenyala l'associació, convé destacar que es conserva «la melodia de la treta de la dansa [de Castelló de Rugat]» (Grup l'Ofra 1999: 238).

Quant a l'U de Castelló de Rugat, únicament s'ha preservat la seua música, a la qual posteriorment s'ha incorporat la dansa com a acompanyament: «musicalment estaria dins de l'àrea d'influència de les expressions musicals de Xàtiva i, dins de l'àrea general del fandango. D'acord amb el grup 'Cardaors', sembla que devia ser conegut a finals del segle XVII o principis del XVIII» (Grup l'Ofra 1999: 238).¹⁷

No obstant això, com indica la formació en relació amb els processos d'investigació a favor de la música i de la dansa tradicional: «Una major tasca d'investigació, així com una major implicació de l'escola de música en la difusió de les formes musicals tradicionals, ajudaria a la seua vigència» (Grup l'Ofra 1999: 237).¹⁸

Cal destacar, així mateix, el paper important que exerceix en la transmissió i perpetuació de la música l'Agrupació Coral, constituïda el 1990 i dirigida per Adrià Gil Boronat.

La banda Unió Musical Benicadell compta amb més de cent cinquanta anys de tradició musical. Les primeres notícies sobre aquesta agrupació foren recollides per Pastor Alberola (1973), qui relata els seus primers passos fins a la seua consolidació. De conformitat amb l'autor, els records inicials sobre aquesta agrupació es vinculaven a un conflicte judicial que causà la seua desaparició, fins que la consulta de documents de l'Arxiu Municipal permeté reconstruir la seua trajectòria. La Societat Filharmònica es fundà el 1866 sota la direcció de Bernardino Cuevas Verdejo, acompanyat per un ampli grup de socis del municipi. Cuevas avançà el capital necessari per a adquirir els instruments, amb

17. Al Fons de Música Tradicional del CSIC es pot consultar una relació de peces vinculades amb Castelló de Rugat: <https://musicatradicional.imf.csic.es/es/pieces-tid/8405>

18. El 2023, la Universitat de València-Estudi General va impulsar la creació de la Càtedra de Música i Dansa Tradicional, projecte en què es promouen activitats formatives, culturals, d'investigació, preservació i difusió de la música i la dansa tradicional i d'arrel valenciana. El projecte està dirigit per dos professors d'aquesta institució: Enric Olivares Torres i Sergi Doménech García.

l'acord que la Societat li retornara la suma amb interessos, compromís que mai no es complí. La falta de pagaments originà reclamacions judicials, cessió de deutes i prolongats actes de conciliació. Aquestes circumstàncies conduïren a la dissolució de la Societat Filharmònica i a la desaparició de la primera Banda de Música de Castelló.

Anys després, l'agrupació renasqué, inicialment amb el mateix director, i més tard, sota el mestre Carbonell, incorporà nou instrumental i visqué una etapa de major estabilitat. Les diferències polítiques entre Baltasar Estaña Ferrandis i el president de la banda, Orta Úbeda, provocaren una nova ruptura i la creació de dues bandes enfrontades, una liberal i una altra conservadora. Aquesta divisió generà episodis destacables, fins i tot durant les festes religioses, amb ambdues bandes actuant simultàniament en diferents espais.

Després de la mort del líder liberal, l'escissió es tancà i la banda reunificada inicià un procés de reorganització, adquisició d'instruments i regulació interna. D'este procés sorgí la Societat Artístic-Musical Benicadell, concebuda com una entitat estable destinada a evitar antigues divisions i a reforçar la continuïtat musical del municipi (Pastor Alberola 1973: 71-73).

La banda, a més d'oferir concerts de notable rellevància musical, acompanya el poble en els actes festius tradicionals, tant de caràcter sacre —com les processons de Sant Antoni, Sant Roc o la de la Mare de Déu del Remei—, com profà —cercavila dels fanalets, passacarrers, etc.—, així com en els moments més lúdics. En aquest sentit, la música actua com un important vincle social i, per tant, resulta imprescindible en el desenvolupament de l'acte festiu. Tal com afirma Felici Castell (2023):

Entenem que la música és imprescindible per a la materialització de la Festa i considerem que la seua transcendència va molt més enllà del fet musical: amb un colp d'ull és fàcil comprendre com esdevé fonamental en la dinàmica identitaria i en les relacions socials, en la mesura que suscita un sentiment intens de pertinença a un poble, a un subjecte col·lectiu, que es converteix en actor imprescindible [...] (p. 14).

La Banda Unió Musical Benicadell és membre de la Federació de Societats Musicals de la Comunitat Valenciana des de 1983. Segons es relata en la descripció de les seues xarxes socials, l'any 1985 Emilio Ordiñana Alborch va assumir la presidència de l'entitat, càrrec que va exercir fins a 2008, any en què va prendre el relleu Javier Juan Escrivà. Posteriorment, en 2014, Toni Garcia Alborch va accedir a la presidència fins a 2016, moment en què va ser nomenada presidenta Tamara Salmerón Boronat, la primera dona a ocupar aquest càrrec. En 2018, Toni Garcia Alborch accedeix a la presidència, i en 2019 aquesta va passar a Isidoro Salmerón Boronat, qui la va ostentar fins a 2023, any en què Miquel Roig Boronat va accedir a la presidència.

Al llarg de la seua trajectòria, la Unió Musical Benicadell ha pres part en nombrosos certàmens, entre els quals destaquen el tercer premi al Certamen Provincial de la Diputació de València en 1996, el primer premi al Certamen de Música Festera Ciutat d'Elda en 2007, així com dos segons premis al Certamen Provincial de la Diputació de València en 2008 i 2014. Més recentment, ha obtingut el primer premi al V Certamen de Música Festera d'Agost, el tercer premi al X Certamen de Bandes de Música de Cinema «Ciutat de Cullera» en 2019 i el primer premi al XXXV Certamen de Música de Moros i Cristians d'Elda en 2022.

Finalment, la Unió Musical Benicadell ha estat dirigida al llarg de la seua història per Bernardino Cuevas, Rafael Ferrer, Pepe Oriola, Bautista Seguí, Juan Alberola, el mestre Panella, Candido, Francisco Coloma, Godolfredo Garrigues i José Jordá, i més recentment per Miguel Vercher Talens (1985-2006), Jordi Soler Carbó (2007-2016), Ferran Sanchis Gandia (2017-2019), Juan José Martí Gómez (2020-2024) i, actualment, novament sota la direcció del mestre Ferran Sanchis Gandia.¹⁹

La música és una manifestació viva del patrimoni intangible que representa la vida social i cultural de Castelló de Rugat. Aquesta es renova amb la seua pràctica quotidiana i a través de la seua capacitat de dialogar amb el món, establint ponts entre l'arrel cultural del poble i l'escena musical universal. En aquest context, la figura d'Ausiàs Parejo Calabuig emergeix com a símbol

19. Tota aquesta informació es troba a la pàgina de Facebook: Unió Musical Benicadell, 29 d'abril de 2017.

contemporani d'excel·lència musical nascuda a Castelló de Rugat. Jove virtuos de la guitarra clàssica, fill del cèlebre guitarrista Rubén Parejo, ha aconseguit situar-se entre els artistes emergents més destacats a nivell internacional: el seu àlbum *Spanish and Latin American Music for Guitar* ha estat nominat als Latin Grammy 2025 en la categoria de Millor Àlbum de Música Clàssica.

La cercavila dels fanalets de Castelló de Rugat

La cercavila dels fanalets de Castelló de Rugat constitueix una expressió cultural de caràcter tradicional que s'inscriu dins del patrimoni festiu de diverses regions d'Espanya, especialment en l'àmbit mediterrani, tal com retratà Joaquín Sorolla el 1891 la tradició del fanalet.

Figura 1. Joaquín Sorolla, *Los farolillos*, 1891. Fundación Simarro, CUC000308.²⁰

20. Sorolla dedica aquesta obra al seu amic, el metge Simarro.

Figura 2. Passos per a confeccionar el fanalet. Elaboració pròpia

Aquesta pràctica ritual se celebra durant les festes d'agost de Castelló de Rugat i es caracteritza per l'ús del fanalet, element primitiu, rudimentari i popular, construït amb un xicotet meló d'Alger —que proporciona l'Ajuntament al veïns—, com a objecte central que il·lumina de nit els carrers del poble durant el recorregut processional, acompanyat per la banda. Aquest fruit era utilitzat pels xiquets i xiquetes com a joc imitant als vigilants nocturns, els sere-nos. Aquests portaven un fanal a la mà, com s'ha assenyalat, per il·luminar-se mentre recorrien els carrers del poble.

El procediment per a l'elaboració del meló-fanal és el següent, tal com es pot apreciar en la figura 2.

En primer lloc, es talla a manera de tapa la part superior de la fruita per a poder accedir-ne al contingut i, tot seguit, s'extrau la polpa amb una cullera, amb precaució de no perforar la pell des de l'interior. A continuació, amb un objecte punxant es raspa la pell, sense perforar-la, fins a deixar-la translúcida, amb l'objectiu de perfilar els dibuixos tradicionals que caracteritzen el fanalet. Posteriorment, es fan de tres a quatre forats per a passar les cordes que uneixen

el cos del meló amb la tapa i que serveixen d'agafador durant el desplaçament. Finalment, es col·loca una espelma a l'interior. Aquesta s'adhereix amb la cera fosa sobre un test de fang, ja que en temps antics aquests restes eren fàcilment disponibles en un poble dedicat a la gerreria i la teuleria.

Quant al programa visual representat sobre la pell, és el convencional dels altres pobles que mantenen aquesta tradició. Aquest consta del dibuix d'una escala, que fa referència al text de la lletra mateixa de la *Cançó del fanalet*: «Sube, sube la escalera se apagó el farol, si el farol se apaga vamos a dormir»; un sol; i una mitja lluna,²¹ que al·ludeixen al cicle diürn i nocturn. A més d'aquests, actualment solen aparèixer dissenys variats; fins i tot, en els darrers anys, la tendència més pràctica ha estat que el fanalet fora de paper o de plàstic dur amb la llum ja inserida, donada la seua comoditat.

La cercavila dels fanalets ha permès, a més de fomentar la diversió i la integració dels més xicotets en la festivitat local, preservar en la memòria col·lectiva la història passada del poble. Aquesta tradició remet a una etapa anterior a la implantació de l'electricitat, en la qual era necessari acompanyar-se, per seguretat, d'aquests artefactes en qualsevol desplaçament quotidià, social, privat o lúdic.

De tal manera que are si alguns carrers están vigilats de nit, es perquè ho pagan particularment los vehins al igual que algunas terras de la horta y la serra, son guardadas per sos propietarios y si algú no ensopega quan fa fosca, es perquè porta lo fanalet, com en aquells temps en que ni menos se somiava en petroli (p. 317).²²

Els fanalets, en un sentit general, van exercir la funció d'il·luminar estances, carrers i portalades rellevants de ciutats i pobles, i el seu ús era controlat

21. La mitja lluna es mostra en un escut heràldic de fang cuit del palau dels Borja, datat al segle xv, donat a conèixer per Pastor Alberola (1973) a la làmina V del seu estudi. A la fitxa de catalogació del Museu Arqueològic Nacional (FA57900) diu: «Escudo de los Romeu, procedentes del Castillo de Castellón de Rugart, ingresó en el Museo Arqueológico Nacional por compra a José Almenar el 30 de junio de 1928. Compañera de la inventariada con el número 57899».

22. En tots els documents primaris extrets d'hemeroteca històrica es manté la redacció en valencià sense normalització lingüística. Anònim (setembre 1879): «Correspondència del diari català», *Diari Catalá: polítich y literari*, Año I, Núm. 125.

per guàrdies o serenos. De fet, una notícia de premsa de 1881 reflecteix el conflicte entre serenos i vigilants per l'ús del fanalet com a eina de vigilància nocturna, destacant que la mesura establerta, més que afavorir un o altre, buscava el benestar del veïnat. Així, el fanalet es presenta com un element essencial per a la seguretat i la il·luminació urbana:

Segons tenim entès, los serenos que canta l'hora están molt enfadats perquè hi ha vigilants que han adoptat lo portar en la ma lo fanalet que indicabam en un de nostres últims números. Sápigan los serenos que no tenen cap clase de rahó en estar queixosos, ja que la mida establerta és molt benefici del veïnat que ells sols no basten per a vigílalo; y sápigan los vigilants qu'encare no portan fanal, que dehuen procurrase'l desseguida si volen atendre en tan poca cosa al vehinat que'ls para y á la prensa que ve los aconsella (p. 2).²³

A més, els fanalets presidien els enterraments i se situaven als nínxols i túmuls dels cementeris; també s'encenien per les ànimes. Aquests dispositius lluminosos s'empraven en processons i eren portats per tropes durant la seua entrada a les urbs.

Scutari 10 de novembre de 1877. Hem arribat a Scutari sense resistencia, sols un petit estret nos separa de Constantinopla [...] he tingut de contenir l'impaciencia dels cosacos que volien tirarse al aigua per passar nadant l'Estret de Constantinopla [...] las mesquitas se converteixen en iglesias [...]. Estich fent casaments en massa pèl rito cismàtic. Los barcos mecants de Costantinopla venen á rebre empavessats i plèns de fanalets (...) Dintre de tres dies brillará la créu en Santa Sofía (p. 2).²⁴

En les seues primeres etapes, la combustió del fanalet es realitzava mitjançant greix animal o oli..., ja que la cera constituïa un material de cost elevat i d'accés limitat. Amb l'avanç tecnològic, aquests sistemes d'il·luminació evo-

23. Anònim (1881 gener 8): «Tindrán dos trevalls», *Diari Catalá: polítich y literari*, Any III, Núm. 513.

24. Anònim (4 novembre 1877): «Teatro de Guerra. Parte del general en jefe del ejército rus», *La Campana de Gràcia*, època III, any VIII, batallada 423.

lucionaren cap a l'ús del gas i, posteriorment, cap a mecanismes d'il·luminació elèctrica: «No poques comarques espanyoles coneixeran el camió automòbil, abans que el tren. Es seguirà en el problema de la locomoció, el camí emprès en l'enllumenat. Es compten per centenars els pobles que, del fanalet alimentat per oli o petroli, saltaren a l'electricitat».²⁵

Amb un caràcter lúdic, els fanalets contribuïren a adornar l'espai urbà, engalanant els carrers juntament amb banderoles durant els dies de festa. Garriga i Lloró, el 1876, deixava constància d'això durant una festivitat:

Si no hagués sigut lo paseig de l'Alameda, de cual iluminació y ornamentació, sols en dona una idea petita algun dels cuentos de *Las mil y una noches*, hauríam dit que València no selebrava las festas del sisé centenari de la mort del rey D Jaume, puig, á escepció de sos principals carrers que estavan adornats amb mástils, banderas y fanalets, res mes indicava la celebració de ditas festas (p. 47).

De la mateixa manera, el fanalet apareixia il·luminant les celebracions festives en salons de ball o en els accessos a cases principals, tal com relata la premsa catalana del segle XIX: «Lo frontis de la casa s'habia il·luminat ab fanalets de colors y ab molts aparatos [...]» (p. 4).²⁶

En la tradició religiosa es va establir que la xicalla portara fanalets per a rebre els Reis Mags, guiant-los amb la seua llum, en analogia amb l'estrella que els indicà el camí a Betlem:

Per segona vegada l'Esplugas de Francolí ha celebrat aquest any la festa dels Reis [...] de SS MM els Reis d'Orient [...]. I el dia cinc, a les quatre de la tarde començaren a passejar per tot el poble, multitud de infants que amb un bonic i senzil fanalet tenien d'anar o rebre a SS.MM.

25. Anònim (1920 abril 3): «Al fi i al cap, haurà d'ésser lo que'ls altres vulguin», *La Campana de Gracia*, Any LI, batallada 2651.

26. FELIU I CODINA, A. (1879 agost 28): «Carta ampurdanesa», *Diari Catalá: politich y literari*, Año I, Núm. 92.

Quant es feu fosc, començaren a encendre els fanalets, i reunits tots a la plaça de l'església, varen formar una comitiva que es dirigí cap a la carretera de Poblet, ja que d'allí havia de venir la reial comitiva. Era espectacle bonic [...] de centenars de llumets de distins colors —tants com de coloraines estaven fets els fanals— que bellugaven per la carretera (p. 3).²⁷

Esta tradició de rebre els Reis Mags amb fanalet tenia les seues variants. Així la descriu Llimona (2014): «Tot el poble esperava els Reis davant les anti-gues escoles. Cada any un veí els rebia amb un fanalet encès per il·luminar-los el camí fins a l'església. Rere d'ell, tots els infants seguien els mags tremolant d'emoció» (p. 25).²⁸

D'acord amb altres investigadors com Roma Riu (2011), la tradició dels fanalets reflecteix una infantilització de rituals religiosos antics, originalment vinculats als difunts i als avantpassats. En involucrar la xicalla, aquestes pràctiques adopten un caràcter més innocent, alhora que permeten que la tradició perdure culturalment. Segons la investigadora, un exemple d'això és la processó dels fanalets de Sant Jaume, a Lleida, la qual podria haver tingut un sentit relacionat amb guiar els difunts (pp. 6-7).²⁹

La tradició explica que els xiquets i les xiquetes de Lleida isqueren amb fanalets a l'encontre del sant adolorit per un espigó que s'havia clavà al peu, amb l'objectiu d'il·luminar el camí de l'apòstol en el seu pelegrinatge. L'escriptor Luis Roca i Florejachs ho poetitzava d'aquesta manera:

Noys y noyas que graciosos
ab encesos fanalets
en la vetlla d'aquest dia
voltau plassas y carrers,

27. Anònim (9 gener 1931): «Boletín oficial. Festa catequista», *La Cruz. Diario católico*. Núm. 9561.

28. LLIMONA, M. (2014): «La il·lusió de la nit de reis», *Querol. Revista cultural de Cerdanya*, Núm. 14, pp. 24-25.

29. ROMA RIU, J. (2011): «La dansa Sagrada», *Modilianum. Revista d'estudis del Moianès*. Núm. 44, pp. 5-14.

y á Sant Jaume feu obsequis
sas capellas recorrent
entre collas que respiran
gran galsara, gran plaher;³⁰

Castelló de Rugat ha mantingut al llarg del temps la tradicional nit de la cercavila dels fanalets, elaborats amb el meló d'Alger de temporada, o meló de moro, com s'anomena al Baix Maestrat, a diferència d'alguns altres municipis on aquesta tradició s'ha anat abandonant amb el temps. Tal com assenyala Adrià Besó Ros (2008):

Tenim tradicions autòctones pròpies de la cultura mediterrània, a la qual pertanyem, que estem perdent davant altres forànies, com ara l'arbre de Nadal o el Pare Noel, davant el Betlem i els Reis d'Orient, o el cas de les carabasses de Halloween (Tots Sants), que és la versió americana dels nostres fanalets de meló d'Alger (p. 8).

Ara per ara, són pocs pobles els que encara mantenen la tradició, però n'hi ha diversos que la celebren de manera organitzada: a Carcaixent, en el barri de les Barraques, on es fa una nit dels fanalets, o a Benicarló dins de les festes patronals.³¹ A més a més, poblacions com Albalat de la Ribera recuperen la cercavila de fanalets o «festa de les llanternes de meló» en les seues festes d'agost, on els xiquets i xiquetes passen els fanalets pel poble acompanyats de música tradicional de tabal i dolçaina. També, a Vila-real es realitza la festa del fanalet al Termet, amb tallers per confeccionar els fanalets de meló i el recorregut nocturn recordant la figura dels serenos. A Borriana la tradicional cercavila de fanalets il·lumina la vespra de la Misericòrdia. En alguns altres pobles com Beniarrrés també s'ha documentat cercaviles dels fanalets de meló com a part d'activitats

30. ROCA I FLOREJACHS, LL. (1879): *Los Fanalets de Sant Jaume*, Universitat de Lleida. Fons antic [1281] <http://hdl.handle.net/10459/2434>.

31. Etnobloc (2012, 23 d'agost). «Els xiquets i els fanalets de meló d'alger». Bloc de la Biblioteca i Centre de Documentació del Museu Valencià d'Etnologia. Recuperat de <https://etnobloc.dival.es/els-xiquets-i-els-fanalets-de-melo-dalger/>

Figura 3. Eixida de la cercavila dels fanalets des de l'Ajuntament de Castelló de Rugat.³²

festives per als infants. També hi ha iniciatives recents com a Llocnou de Sant Jeroni, on s'ha recuperat la tradició del fanalet moro amb tallers intergeneracionals:

Otra tradición muy bonita en nuestra ciudad [Benicarló] son els farolets de meló de moro, cuyo concurso se realizó ayer martes por la noche en el paseo de Ferres Bretó, con un gran éxito de participación en los años anteriores [...]. Resalta muy bonito ver con que ilusión piden los niños a sus padres que les confeccione un farolet aparte de que aprendan las típicas canciones que se cantaban entonces por las calles (p. 8).³³

32. Imatge generada mitjançant intel·ligència artificial amb finalitats il·lustratives. No representa persones reals identificables.

33. FERRER, J. V. (1984 agost 25): «María Ferrer: 'Aspiramos a lograr la máximo participación del pueblo'», *Mediterráneo: Prensa y Radio del Movimiento*, Año III, Núm. XLVI.

Com ocorre amb les cançons tradicionals que han sobreviscut al pas del temps, aquestes pateixen la influència de la tradició oral, i es genera allò que coneixem com a variants, versions, etc. És, per tant, comú que cada regió interprete una melodia amb diferències respecte a un altre poble, i fins i tot que la lletra d'esta cançó es modifique segons la seua procedència. Pastor Alberola (1973: 61) aporta el text de la *Cançó del fanalet* de Castelló de Rugat, que intercala dues llengües, el valencià i el castellà:

«Les xulles de porc m'agraden,
Els pimentons m'han fet mal;
Les tomaques en salmorra
m'han dut al hospital

El sereno ha muerto un perro
que se llama Capitán;
a las once de la noche
se ha comido el pan.

Este conill petit
Dijeumelo agarrar,
Qu'es menxa les verdures
del pobre hortolà

Sube, sube la escalera,
apaga el farol;
el farol se apaga, vamos a dormir;
la pluma y la tinta para escribir».

Soler (2015) per la seua part afirma: «Els xiquets anaven pel carrer i cantaven 'les xulles de porc m'agraden [...]'. O també, a poqueta nit sempre: 'Este conill petit [...]'. (p. 85)».

Cal assenyalar que la *Cançó del farolet* registrada per Fermín Pardo conté la copla sobre el sereno i el gos Capitán, no obstant això, amb canvis en la lletra i una melodia diferent, però intercala textos també en castellà i valencià.³⁴

Actualment, la *Cançó del fanalet* de Castelló de Rugat és una cançó infantil de quatre versos que inclouen una tornada repetida dues vegades en castellà i dues coples amb melodies pròpies en valencià. En relació amb el text és de rítmica irregular, la rima és lliure i assonant. L'estructura musical i textual es correspon amb aquest esquema:

A B C' B'
a b c b'

34. Z2008 Archivo Municipal de Requena-Archivo Sonoro de Música y Literatura Popular de Fermín Pardo Pardo (AMRQ-ASFPardo).

En A, primera estrofa, s'ha substituït al text el substantiu «conill» per «farol». La seua estructura, a hores d'ara, s'interpreta de la manera següent:

A	C
a	c
Este farol petit, deixeu-me'l agarrar, que es menja les verdures del pobre hortolà	Les xulles de porc m'agraden, els pimentons m'han fet mal; les tomaques en salmorra m'han dut a l'hospital.
B	B'
b	b'
<i>Sube, sube la escalera, se apagó el farol; si el farol se apaga, vamos a dormir; la pluma y la tinta para escribir.</i>	<i>Sube, sube la escalera, se apagó el farol; si el farol se apaga, vamos a dormir; la pluma y la tinta para escribir.</i>

A continuació, s'aporta una transcripció de la *Cançó del fanalet* de Castelló de Rugat. La notació indica un compàs de 2/4, transcrita en Re major.³⁵

Pel que fa a l'itinerari festiu, a la dècada dels anys quaranta del segle xx, les persones majors del poble encara recorden com la cercavila dels fanalets eixia de l'antiga seu parroquial situada annexa a aquesta, als coneguts esglaons de l'església. No obstant això, el recorregut, en l'actualitat, és tal com s'observa en el plànol amb l'itinerari marcat en la figura 5.

Des de l'Ajuntament, punt d'inici del seu recorregut, la cercavila segueix l'antiga tradició de dirigir-se al carrer Sant Antoni, i el recorre fins a girar a la dreta pel Camí Reial, per tal d'arribar a l'antiga zona despoblada, actual carrer

35. És important assenyalar que, en la tradició interpretativa actual, poden donar-se versions tant en la música com en el text de la *Cançó del fanalet* de Castelló de Rugat, en funció de la font oral. D'altra banda, Miguel Vercher Talens aporta un arranjament de la cançó «Els fanalets» a: Unió Musical Benicadell. *Castelló de Rugat. Música d'un Poble*. CD2. Audioart Producciones, Cat. 058BV06CD, depòsit legal A-993-2006.

Cançó del fanalet

Castelló de Rugat
Transcripció Montiel Seguí

Es-te co-nill pe-tit Dei-xeu-me'l-a-ga-rrar, que-es men-jales-ver-dures del po-bre ho-mi-ni-là Su-be su-be la-es-ca-

-le-ra, se-a-pa-gó-el fa-rol; si-el fa-rol se-a-pa-ga, va-mes a dor-mir; la plu-ma, y-la tin-ta pa-ra es-cri-

Fine *D.S. al Fine*

-bir. Les xu-lles de por-cu-m'a-gra-den, els pi-men-ton-s'm'han fet mal; les to-ma-ques en sal-mo-rra m'han dut a l'ho-s-pi-tal.

Figura 4. Transcripció *Cançó del fanalet*. Elaboració pròpia

València. Segueix pel carrer Mesón, deixa a l'esquerra la plaça del Palau dels Borja, i continua pel carrer Trinquet. Posteriorment, baixa pel carrer Bon Aire, avança pel carrer Caldereria i prossegueix pel carrer Xorret fins a arribar al carrer Sant Vicent, on gira, pel cantó de Ca Miguelito, cap al carrer de la Font. Des d'allí, continua baixant pel carrer Verge del Remei, gira al carrer Joan Martorell i finalitza el seu recorregut a la plaça del Mercat, on culmina amb un castell de focs artificials.³⁶

Durant el recorregut, els carrers romanen a les fosques, envoltats pel murmuri dels assistents, adults i, sobretot, xiquets i xiquetes portadors de llum. La il·luminació escassa dels fanalets accentua la solemnitat del mo-

36. Es vol expressar l'agraïment a Esther Barranca Juan per la seua contribució desinteressada.

Figura 5. Itinerari de la cercavila del fanalet de Castelló de Rugat.
Elaboració pròpia

ment i converteix l'experiència en un acte íntim però compartit, en el qual la banda acompanya cada instant amb un repertori entre la tradició i la contemporaneïtat. La música esdevé fil conductor de la cercavila entre el forçat entramat urbà del nucli antic del poble, reforçant l'emoció col·lectiva i donant unitat al trajecte que en temps passats van recórrer de la mateixa manera els avantpassats.

Cal destacar que el recorregut de la cercavila dels fanalets, similar a les processons parroquials, responia antigament a una planificació estratègica, dissenyada per exhibir el poder mitjançant el pas pels punts més rellevants del

nucli urbà, incloent-hi espais emblemàtics i les residències de famílies social i políticament més influents del municipi.³⁷

Conclusions

La cercavila dels fanalets de Castelló de Rugat constitueix una manifestació cultural de notable valor patrimonial dins del context mediterrani, que es consolida com un element d'identitat que reflecteix la memòria col·lectiva del poble. Aquesta tradició, mantinguda viva al llarg del temps, evidencia la capacitat de les pràctiques festives de transmetre coneixements, significats i valors culturals de generació en generació, d'ací la necessitat de la seua preservació, difusió i protecció.

Històricament, el fanalet exercí un paper pràctic en la il·luminació i la seguretat urbana en el context preindustrial, alhora que, adaptat com a meló d'Alger de fàcil abast, adquiria una funció ritual festiva, integrant-se en les celebracions dels pobles. La cercavila dels fanalets, a més, s'erigeix com un espai de socialització de caràcter lúdic, especialment significatiu per a la infància, promovent la participació activa en la festivitat i garantint la continuïtat intergeneracional de la tradició, sempre acompanyada per la banda de música, que actua com a fil conductor del recorregut.

Cal assenyalar que la celebració associada al fanalet compta amb una cançó popular pròpia, element de caràcter patrimonial immaterial que reforça la transmissió d'aquesta tradició. Malgrat la preservació dels seus elements fo-

37. Un exemple de recorregut itinerant processional com a exhibició de poder es pot reconèixer en les processons, tant civils com religioses, que durant l'Edat Mitjana i l'Edat Moderna es duïen a terme a les ciutats, com en la processó de Sant Maure i el seus diferents itineraris recorrien punt estratègics de la ciutat de València entre 1599 i 1604: «[...] la intención de que los itinerarios recorrieran otros puntos estratégicos de poder para la Contrarreforma como la casa de la Inquisición, además de centros cívicos como la diputación o la Casa de la Ciudad y casas de personas ilustres de Valencia», en: SEGUÍ BALAGUER, C. M. (2023): «Transformaciones arquitectónicas en la catedral de Valencia a raíz de la procesión festiva celebrada a la llegada de las reliquias de san Mauro» (p. 126), en OLLERO LOBATO, F. (ed.), RUIZ MORENO, Z. Y SÁNCHEZ MELLADO, V. (coord.). *Itinerarios urbanos y celebraciones públicas en la monarquía hispánica durante la Edad Moderna*. Valencia, Tirant humanidades, pp. 113-128.

namentals, la pràctica ha experimentat adaptacions en materials i dissenys, reflectint la seua capacitat de resiliència, flexibilitat i renovació davant de canvis històrics, tecnològics i socials. Aquestes adaptacions s'estenen també a la banda de música, que durant el recorregut combina peces tradicionals amb composicions contemporànies, integrant així la modernitat en l'experiència festiva sense comprometre l'essència ritual i comunitària de l'esdeveniment.

Per tots aquests motius, amb l'objectiu de garantir la protecció, preservació i difusió futura, es considera necessari promoure la declaració de la festa de la cercavila dels fanalets de Castelló de Rugat com a Bé Immaterial de Rellevància Local, conforme al previst en la Llei de Patrimoni Cultural Valencià.

Bibliografia

- ANÒNIM (1879): «Correspondència del diari català», *Diari Catalá: politich y literari*: Año I, Núm. 125.
- ANÒNIM (1880 desembre 4): «Sección noticias», *La Unión Católica: diario religioso-político*. Año IV, Núm. 1075.
- ANÒNIM (1881 gener 8): «Tindrán dos trevalls», *Diari Catalá: politich y literari*, Any III, Núm. 513.
- ANÒNIM (1920 abril 3): «Al fi i al cap, haurà d'ésser lo que'ls altres vulguin», *La Campana de Gracia*, Any LI Batallada 2651.
- ANÒNIM (1980): «Sección noticias», *La Unión Católica: diario religioso-político*. Año IV, Núm. 1075.
- ANÒNIM (4 novembre 1877): «Teatro de Guerra. Parte del general en jefe del ejército rus», *La Campana de Gracia*, època III, any VIII, batallada 423.
- ANÒNIM (9 gener 1931): «Boletín oficial. Festa catequística», *La Cruz. Diario católico*. Núm. 9561.
- ANÒNIM (setembre 1879): «Correspondència del diari català», *Diari Catalá: politich y literari*, Año I, Núm. 125.
- ANÒNIM (s. f.): *Cantar del Mío Cid*, Real Academia Española, consultat el 18 de gener de 2026 https://www.rae.es/sites/default/files/Jose_Luis_Gomez._Cantar_Mio_Cid.pdf
- BALAGUER NAVARRO, M. (1998a): «La mezquita de Castelló de Rugat», *Almaig, Estudis i documents*, 14, pp. 49-53.
- (1999a): «Edificis singulars», en AGULLÓ DÍAZ, M^a DEL CARMEN (coord.), *Castelló de Rugat memoria d'un poble*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, pp. 53-70.

- (1999b): «Castelló del Duc (1842-1844)», *Festes d'agost 1999*, València, Ajuntament de Castelló de Rugat, pp. 24-25.
- (2001): «Troballa de la primera manifestació iconogràfica de la Mare de Déu de l'Assumpció pertanyent a la Parròquia de Castelló de Rugat» (2001): *Festes d'agost 2001*, València, Ajuntament de Castelló de Rugat, pp. 19-21.
- (2008): «Arquitectura industrial en Castelló de Rugat. Patrimonio cultural de un pueblo», en TEROL I REIG, VICENT I CASANOVA, EMILI (eds.); MESTRE, ANTONIO (dir.): *II Congrés d'estudis de la Vall d'Albaida*. Vol 1, València, Estudis comarcals 2, Institució Alfons el Magnànim, pp. 157-190.
- (1998b): «Llançar ascles per les parets dels temples. Debat entre els distints creadors de les art», *Festes d'agost 1998*, València, Ajuntament de Castelló de Rugat, pp. 30-31.
- BESÓ ROS, A. (2008): *Territori, patrimoni i comunitat. La interpretació del patrimoni cultural des del Museu Comarcal de l'Horta Sud*, Museu Comarcal de l'Horta Sud, VII Jornades de la Asociación para la Interpretación del Patrimonio, celebrades a Alacant, pp. 1-10.
- CAMARENA, J. (1999): «La cultura ibèrica», *Castelló de Rugat memoria d'un poble*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, pp. 81-84.
- DOMÉNECH GARCÍA, S. (2013): «La imagen de la Mujer del Apocalipsis en Nueva España y sus implicaciones culturales», tesi doctoral dirigida per Rafael García Mahiques, Universitat de València.
- ESTEBAN LORENTE, J. F. (2002): *Tratado de Iconografía*, ISTMO, Madrid.
- ETNOBLOC (2012, 23 d'agost): «Els xiquets i els fanalets de meló d'alger». Bloc de la Biblioteca i Centre de Documentació del Museu Valencià d'Etnologia. Recuperat de <https://etnobloc.dival.es/els-xiquets-i-els-fanalets-de-melo-dalger/>
- FELICI CASTELL, A. (2023): *Música, tradició i patrimoni. La festa de la Mare de Déu de la Salut d'Algemesí*, Vol. 1, València, Institució Alfons el Magnànim.
- FELIU I CODINA, A. (1879 agost 28): «Carta ampurdanesa», *Diari Catalá: polítich y literari*, Año I, Núm. 92.
- FERRER, J. V. (1984 agost 25): «María Ferrer: “Aspiramos a lograr la máximo participación del pueblo”», *Mediterráneo: Prensa y Radio del Movimiento*, Año III, Núm. XLVI.
- GARRIGA Y LLIRÓ, J. (1876): «Una visita á Valencia», *La Renaxensa: periódich de literatura, ciencia y arts*, tomo II, any VI, Núm. 1 i 2.
- GÓMEZ BAYARRI, J. V. (2008): *Castillos del camino del Cid en tierras valencianas*. Valencia, Real Academia de Cultura.
- GRUP L'OFRA (1999): «La música d'un poble», en AGULLÓ DÍAZ, M^a DEL CARMEN (coord.): *Castelló de Rugat memoria d'un poble*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, pp. 236-243.
- HERNÁNDEZ I MARTÍ, G-M. (2013): «La cultura festiva valenciana», *Saó* 493, pp. 22-25.
- LLIMONA, M. (2014): «La il·lusió de la nit de reis», *Querol. Revista cultural de Cerdanya*, Núm. 14, pp. 24-25.

- LÓPEZ CALDERÓN, C. (2023): «La Virgen y los (mal) llamados símbolos de la letanía lauretana», *Atrio. Revista de Historia del Arte*, N°. 29, pp. 48–71. DOI: 10.46661/atRIO.8538
- OLIVARES TORRES, E. (2024): *Festes majors a l'horta. Cavalcades, processons i danses en la memòria de la casa Insa*, València, Universitat de València.
- ORDIÑANA I BATALLER, A. (1999): «La conquesta cristiana: mites, llegendes i realitats», en AGULLÓ DÍAZ, M^a DEL CARMEN (coord.): *Castelló de Rugat memòria d'un poble*, Ontinyent, Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, pp. 101-113.
- (2022): «Els Moriscos dels Borja a la Vall d'Albaida: terra, vassalls i senyors a la baronia de Castelló de Rugat», tesi doctoral dirigida per Rafael Benítez Sánchez-Blanco i Manuel Lomas Cortés, Universitat de València.
- PASTOR ALBEROLA, E. (1972): «Carta arqueològica del término municipal de Castellón de Rugat (Valencia)», *Archivo de Prehistoria Levantina*, XIII, València, pp. 209-239.
- (1973): *Castellón de Rugat (Estudio Histórico-Geográfico)*, València, Ricardo Alcañiz.
- PÉREZ NEGRE, J. (1999a): «La Romanització», *Castelló de Rugat. Memòria d'un Poble*, ed. Caixa d'Estalvis d'Ontinyent, La Pobla Llarga, pp. 86-98.
- (1999b): «Aproximación al estudio de la Romanización en el término municipal de Castellón de Rugat (Vall d'Albaida. Valencia)», *Ikalesken. Revista de Investigación Arqueològica de la Asociación de Amigos de la Arqueología*, 3, pp. 115-132.
- (2000): «Les viles romanes de Lauro i L'Ofra (Castelló de Rugat, València)», *Àgora. Revista del Centre de Recerques Universitàries*, pp. 1-4.
- (2007): «El poblamiento rural romano en el término municipal de Castelló de Rugat (Valencia). Las villas tomanas de Lauro y L'Ofra», *Cæsaraugusta* 78, pp. 575-586.
- ROCA I FLOREJACHS, LL. (1879): *Los Fanalets de Sant Jaume*, Universitat de Lleida. Fons antic [1281] <http://hdl.handle.net/10459/2434>.
- ROMA RIU, J. (2011): «La dansa Sagrada», *Modilianum. Revista d'estudis del Moianès*, Núm. 44, pp. 5-14.
- SEGUÍ BALAGUER, C. M. (2023): «Transformaciones arquitectónicas en la catedral de Valencia a raíz de la procesión festiva celebrada a la llegada de las reliquias de san Mauro» (p. 126), en OLLERO LOBATO, F. (ed.), RUIZ MORENO, Z. i SÁNCHEZ MELLADO, V. (coord.): *Itinerarios urbanos y celebraciones públicas en la monarquía hispánica durante la Edad Moderna*, València, Tirant humanidades, pp. 113-128.
- SERRAT, J. M. (1970): «Fiesta (Versión original sin censura)», en *Mi niñez*, Zafiro/Novola.
- SOLER, A. (2009): *Castelló, refugi dels Borja. Història de Castelló de Rugat del segle XI al XVII*, València, Ajuntament de Castelló de Rugat.
- (2015): «Castelló de Rugat en blanc i negre», València, Diputació de València.